

УДК 340.12:340.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-2.42>

С. М. Прилипко, доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Університету економіки та права «КРОК»
ORCID ID: 0000-0001-9763-0719

І. М. Доляновська, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Університету економіки та права «КРОК»
ORCID ID: 0000-0002-1606-7096

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ ТА НІМЕЧЧИНИ

У статті здійснено аналітичне та порівняльно-правове дослідження нормативного закріплення й практичної реалізації принципу справедливості в праві України та Німеччини. Обґрунтовано, що принцип справедливості належить до фундаментальних засад європейської правової традиції та виступає інтегративною категорією, пов'язаною з рівністю, пропорційністю та правовою визначеністю. Акцентовано, що в праві України справедливість має переважно імпліцитний характер нормативного закріплення та реалізується через сукупність суміжних конституційних і галузевих принципів, що зумовлює підвищену роль судової інтерпретації та фрагментарність правозастосовної практики.

У межах дослідження проаналізовано роль судової практики як ключового механізму операціоналізації принципу справедливості за відсутності його легального визначення. Виявлено, що в українських судах звернення до справедливості часто має декларативний характер і не супроводжується усталеними аргументаційними алгоритмами, що негативно впливає на єдність судової практики та передбачуваність правозастосування. Натомість німецька модель характеризується високим рівнем нормативної формалізації принципу справедливості, що забезпечується поєднанням положень Основного закону ФРН, принципу соціальної держави (*Sozialstaat*), доктрини пропорційності (*Verhältnismäßigkeit*) та сталої практики Федерального конституційного суду.

Аналітичний блок ґрунтується на вибірковому контент-аналізі судових рішень України та Німеччини за 2018-2024 роки й дозволяє емпірично підтвердити відмінності у частоті, контекстах і способах застосування принципу справедливості. Доведено, що рівень формалізації судової аргументації безпосередньо корелює зі стабільністю судової практики, передбачуваністю правозастосування та довірою до судової влади. Сформульовано практичні рекомендації щодо вдосконалення реалізації принципу справедливості в Україні з урахуванням німецького досвіду без механічного копіювання іноземних моделей.

Ключові слова: право, юридична відповідальність, справедливість, верховенство права, європейські стандарти, принцип справедливості, імплементація, пропорційність.

S. M. Prylypko, I. M. Dolianovska. Implementation of the principle of justice in law enforcement activities of Ukraine and Germany

The article presents a analytical and comparative legal study of the normative consolidation and practical implementation of the principle of justice in the law of Ukraine and Germany. It is substantiated that the principle of justice belongs to the fundamental foundations of the European legal tradition and functions as an integrative category closely linked to equality, proportionality, and legal certainty. It is emphasized that in Ukrainian law justice has a predominantly implicit form of normative consolidation and is implemented through a set of related constitutional and sectoral principles, which leads to an increased role of judicial interpretation and the fragmentary nature of law enforcement practice.

The study analyzes the role of judicial practice as a key mechanism for the operationalization of the principle of justice in the absence of its legal definition. It is revealed that in Ukrainian courts references to justice often have a declarative character and are not accompanied by established argumentative algorithms, which negatively affects the unity of judicial practice and the predictability of law enforcement. In contrast, the German model is characterized by a high level of normative formalization of the principle of justice, ensured through the combination of the provisions of the Basic Law of the Federal Republic of Germany, the principle of the social state (*Sozialstaat*), the doctrine of proportionality (*Verhältnismäßigkeit*), and the consistent case law of the Federal Constitutional Court.

The analytical component of the study is based on a selective content analysis of court decisions in Ukraine and Germany for the period 2018–2024 and makes it possible to empirically confirm differences in the frequency, contexts, and methods of applying the principle of justice. It is demonstrated that the level of formalization of judicial reasoning directly correlates with the stability of judicial practice, the predictability of law enforcement, and public trust in the judiciary. Practical recommendations are formulated for improving the implementation of the principle of justice in Ukraine, taking into account the German experience without mechanically copying foreign models.

Key words: law, legal responsibility, justice, rule of law, European standards, principle of justice, implementation, proportionality.

© С. М. Прилипко, І. М. Доляновська, 2025

Постановка проблеми. Принцип справедливості належить до базових засад права, що визначають його ціннісну орієнтацію, соціальне призначення та рівень легітимності правового регулювання. У правовій системі України він традиційно розглядається як складова верховенства права, однак має переважно опосередкований і фрагментарний характер нормативного закріплення, що ускладнює його практичну реалізацію.

Чинне законодавство України не містить легального визначення принципу справедливості, обмежуючись його імпліцитним закріпленням через конституційні положення про рівність перед законом, заборону дискримінації, пропорційність втручання держави у сферу прав і свобод людини, а також через загальні засади галузевого законодавства. За таких умов ключова роль у наповненні цього принципу конкретним змістом покладається на судову практику.

Водночас правозастосовна діяльність характеризується неоднорідністю підходів до тлумачення та застосування принципу справедливості. У багатьох судових рішеннях він використовується як оціночна або декларативна категорія без чіткого аргументаційного алгоритму, що знижує рівень правової визначеності та створює ризики суб'єктивізму й нерівності у реалізації прав та законних інтересів.

Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах реформування судової влади та імплементації європейських стандартів правосуддя, коли принцип справедливості виступає не лише ціннісним орієнтиром, а й індикатором якості законодавства та ефективності правових механізмів. Невідповідність між його нормативно задекларованою значущістю та рівнем фактичної реалізації зумовлює необхідність комплексного статистично-аналітичного дослідження з урахуванням європейського порівняльного контексту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній правовій науці принцип справедливості розглядається як базова ціннісна засада права, пов'язана з верховенством права, рівністю та пропорційністю. Його історичну еволюцію та значення для правової системи проаналізовано у працях Т. В. Михайліної, І. В. Стаднік [1], тоді як проблеми практичної реалізації та судової інтерпретації висвітлено Н. В. Шелевер [4], Л. Ніколенко [2] і в оглядах практики Верховного Суду [3]. Німецька доктрина акцентує високий рівень формалізації справедливості через доктрину пропорційності та практику Федерального конституційного суду, що відображено у дослідженнях А. Lang, Т. Steiner, М. Kremnitzer [7], К. Lüders та ін. [8]. Водночас порівняльні статистично-аналітичні дослідження реалізації принципу справедливості в праві України та Німеччини залишаються недостатніми, що зумовлює актуальність цієї статті.

Мета статті – здійснити аналітичний та порівняльно-правовий аналіз нормативного закріплення і практичної реалізації принципу справедливості в праві України та Німеччини з метою виявлення особливостей його інституціоналізації, оцінки ефективності судового застосування та обґрунтування напрямів удосконалення національної правозастосовної практики з урахуванням європейського досвіду.

Виклад основного матеріалу. Принцип справедливості належить до фундаментальних категорій європейської правової традиції, еволюція яких простежується від ідей природного права до сучасного конституціоналізму. У процесі розвитку правової думки справедливість трансформувалася з надпозитивного морального ідеалу в ціннісну основу правотворчості й правозастосування, інтегровану в систему нормативного регулювання та пов'язану з ідеями рівності й правопорядку.

У сучасній правовій доктрині справедливість розглядається як інтегративний принцип у взаємозв'язку з рівністю, пропорційністю та правовою визначеністю, що забезпечують баланс між приватними й публічними інтересами та передбачуваність правового регулювання. Водночас підкреслюється наявність меж її юридичної формалізації: недостатня визначеність підсилює ризики суб'єктивізму, а надмірна – обмежує гнучкість права.

У правовій системі України зазначена дихотомія набуває особливого значення, оскільки принцип справедливості реалізується переважно через судову практику за відсутності чіткого легального визначення. Це зумовлює необхідність розгляду справедливості не як абстрактної етичної категорії, а як операційно правового принципу, зміст якого виявляється через аргументацію судових рішень і може бути предметом статистично-аналітичного дослідження ефективності правового регулювання та правозастосування [1, с. 138].

Нормативне закріплення принципу справедливості в праві України має переважно імпліцитний характер, оскільки чинне законодавство не містить його легального визначення. Водночас аналіз конституційних і галузевих норм засвідчує, що справедливість виступає базовою цінністю правової системи та реалізується через сукупність фундаментальних принципів, насамперед верховенства права, рівності перед законом і судом, заборони свавільного втручання держави та вимог пропорційності й обґрунтованості владних рішень.

На галузевому рівні принцип справедливості проявляється через спеціалізовані правові конструкції: у кримінальному праві – через вимогу справедливості покарання, у цивільному – через категорії добросовісності та розумності, в адміністративному судочинстві – через принципи пропорційності, балансу публічних і приватних інтересів та ефективного судового контролю. Вирішальну роль у наповненні цього принципу конкретним змістом відіграє Конституційний Суд України, правові позиції якого компенсують відсутність чіткого нормативного визначення, однак водночас зумовлюють фрагментарність і неоднорідність правозастосовної практики, що актуалізує потребу подальшого статистично-аналітичного дослідження [9, с. 2-3].

Подальший аналіз нормативного закріплення принципу справедливості доцільно здійснювати у порівняльно-правовому вимірі з урахуванням досвіду правової системи Німеччини. Звернення до німецької

моделі зумовлене високим рівнем нормативної формалізації принципу справедливості, усталеністю конституційної доктрини та системністю судової практики, яка істотно вплинула на формування європейських стандартів правозастосування. Порівняння з правом України дає змогу виявити відмінності у співвідношенні нормативного регулювання та судової інтерпретації, а також оцінити ефективність різних моделей реалізації цього принципу.

У праві Німеччини принцип справедливості має чітко окреслений нормативний зміст і реалізується через поєднання конституційних положень, доктринальних підходів і сталої судової практики. Визначальну роль відіграє принцип *Sozialstaat*, що закріплює соціальну спрямованість держави, а також доктрина *Verhältnismäßigkeit* (пропорційності) як універсальний інструмент оцінки допустимості обмеження прав і свобод. Нормативною основою формалізації справедливості виступає Основний закон ФРН, тоді як Федеральний конституційний суд забезпечує її практичну операціоналізацію через усталені тестові алгоритми. Саме цей рівень юридичної формалізації та стандартизації судової аргументації становить ключову перевагу німецької моделі й слугує методологічним орієнтиром для подальшого порівняльного аналізу з правом України [5, с. 805-806].

Судова практика посідає центральне місце у механізмі реалізації принципу справедливості, оскільки саме в процесі правозастосування цей принцип набуває конкретного змісту та практичної вимірюваності. За відсутності чіткого легального визначення справедливості вирішальна роль у її інституціоналізації належить судам, які через мотивувальну частину рішень формують підходи до тлумачення й застосування цього принципу. Одним із ключових індикаторів його реалізації є частота посилань судів на справедливість, що варіюється залежно від галузі права, інстанційного рівня та характеру спору, найчастіше проявляючись у справах щодо покарання, обмеження основних прав і балансування публічних та приватних інтересів.

Порівняльний аналіз аргументаційних моделей судів України та Німеччини виявляє істотні відмінності у способах реалізації принципу справедливості. В українській судовій практиці посилення на справедливість часто має декларативний характер і не супроводжується чітким алгоритмом правового аналізу, що знижує передбачуваність рішень. Натомість у Німеччині справедливість реалізується через структуровані аргументаційні моделі, зокрема застосування тестів пропорційності, які забезпечують обґрунтованість, стабільність і передбачуваність судової практики. У цьому аспекті судова практика виступає не лише формою застосування права, а й чинником розвитку принципу справедливості та показником ефективності його функціонування [4, с. 6].

Статистично-аналітичне дослідження реалізації принципу справедливості ґрунтується на кількісному та якісному аналізі судових рішень із прямими або опосередкованими, зокрема функціонально еквівалентними, посиланнями на принцип справедливості, пропорційності, заборони свавілля та балансу публічних і приватних інтересів, що дозволяє перейти від доктринальних узагальнень до оцінки реального рівня його функціонування в правозастосовній діяльності. Методологічною основою статистично-аналітичного блоку є вибірковий контент-аналіз судових рішень, здійснений за зазначеними критеріями. Аналіз проведено на матеріалах судових рішень, ухвалених судами України та Німеччини у 2018–2024 роках, загальним обсягом 1 200 рішень, з яких 700 припадає на українську судову практику та 500 – на практику німецьких судів конституційної й загальної юрисдикції. Формування вибірки здійснювалося на основі відкритих судових реєстрів із урахуванням інстанційного рівня, галузевої належності справ і хронологічного охоплення, що забезпечує репрезентативність отриманих результатів та можливість порівняльного аналізу. Результати вибіркового контент-аналізу судових рішень України та Німеччини за 2018–2024 роки подано в таблиці 1.

Окремим індикатором ефективності реалізації принципу справедливості є кількість рішень, скасованих або змінених судами вищих інстанцій. У дослідженому масиві українських справ 9 із 41 рішень (21,9%) було скасовано або змінено з мотивів порушення пропорційності, необґрунтованості судового розсуду або нерівного підходу до сторін, тоді як у німецькій практиці аналогічний показник становив 4,8%. Динамічний аналіз свідчить про зростання кількості посилань на принцип справедливості в українських судах після 2020 року – з 3,1% у 2018–2019 роках до 7,4% у 2023–2024 роках, однак без відповідного підвищення рівня аргументаційної структурованості. Отримані статистичні дані підтверджують фрагментарний характер застосування принципу справедливості в судовій практиці України та його інтегрованість у стандартні алгоритми судового контролю в німецькому праві, де вищий рівень формалізації корелює зі стабільністю та передбачуваністю судових рішень [3;4;7;8].

Порівняльна оцінка ефективності реалізації принципу справедливості в праві України та Німеччина має синтезуючий характер і спрямована на узагальнення результатів нормативного, доктринального, судово-практичного та статистично-аналітичного аналізу. Застосування системи уніфікованих критеріїв дозволяє виявити не лише формальні відмінності між правовими моделями, а й рівень фактичної реалізації принципу справедливості як індикатора якості правосуддя (Таблиця 2).

Узагальнені дані, наведені в таблиці 1, свідчать, що ключова відмінність між досліджуваними правовими порядками полягає у ступені нормативної формалізації принципу справедливості та рівні стандартизації судової аргументації. Саме ці чинники визначають єдність судової практики, передбачуваність правозастосування та рівень довіри до судової влади.

Критерій нормативної визначеності засвідчує суттєві відмінності між правовими системами України та Німеччини. В українському праві принцип справедливості має переважно імпліцитний характер, що зумовлює підвищену роль судової інтерпретації, фрагментарність аргументаційних підходів і обмежену передбачуваність правозастосування, негативно впливаючи на єдність судової практики та довіру до судової системи. Натомість у німецькому праві справедливість інтегрована у структуровану систему конституційних і доктринальних положень та реалізується через формалізовані механізми судового контролю, насамперед доктрину пропорційності, що забезпечує стабільність судових рішень, єдність практики та вищий рівень інституційної відповідності європейським стандартам правосуддя [1, с. 142].

Результати дослідження свідчать, що реалізація принципу справедливості в праві України залишається недостатньо формалізованою, що зумовлює неоднорідність судової аргументації та обмежує передбачуваність правозастосування. За цих умов першочерговими напрямками вдосконалення є розвиток тестів пропорційності як універсального інструменту оцінки допустимості обмеження прав і свобод людини, а також уніфікація судової аргументації шляхом формування структурованих моделей через правові позиції Верховного Суду та узагальнення судової практики.

Перспективним є також адаптація окремих елементів німецького досвіду без механічного копіювання іноземних моделей. Практика Німеччини демонструє ефективність алгоритмізованого судового контролю, однак його імплементація має здійснюватися з урахуванням національного правового контексту. У цілому

Таблиця 1

Частота та характер застосування принципу справедливості в судових рішеннях України та Німеччини (2018–2024 рр.)

Показник	Україна	Німеччина
Загальна кількість проаналізованих судових рішень	700	500
Кількість рішень із посиланням на принцип справедливості або функціонально еквівалентні категорії	41	312
Частка таких рішень від загальної вибірки, %	5,9%	62,4%
Кількість рішень, у яких справедливість використано як самостійний аргумент	17	241
Частка самостійного застосування від кількості рішень із посиланням, %	41,5%	77,2%
Кількість рішень із декларативним або допоміжним посиланням на справедливість	24	71
Частка декларативного застосування, %	58,5%	22,8%
Частка рішень, змінених або скасованих судами вищих інстанцій, %	21,9%	4,8%

Примітка: до рішень із декларативним застосуванням віднесено судові акти, у яких принцип справедливості згадується без розгортання аргументаційного алгоритму або без застосування структурованих тестів (зокрема пропорційності). У німецькій вибірці враховано рішення, в яких застосовуються категорії *Verhältnismäßigkeit*, *Sozialstaat* та пов'язані з ними стандарти судового контролю.

Таблиця 2

Порівняльна оцінка ефективності реалізації принципу справедливості в праві України та Німеччина

Критерій порівняння	Україна	Німеччина
Нормативна визначеність принципу справедливості	Імпліцитне закріплення через принципи верховенства права, рівності, заборони свавілля; відсутність легальної дефініції	Високий рівень формалізації через Основний закон ФРН, принцип Sozialstaat та доктрину пропорційності
Єдність судової практики	Фрагментарна; залежить від галузі права та судової інстанції; відсутні універсальні аргументаційні алгоритми	Висока; забезпечується усталеною практикою Федерального конституційного суду та стандартизованими тестами
Передбачуваність правозастосування	Обмежена; посилання на справедливість часто мають оціночний або декларативний характер	Висока; застосування структурованих тестів пропорційності забезпечує відтворюваність рішень
Довіра до судової системи	Нестабільна; корелює з неоднорідністю практики та відсутністю чітких стандартів аргументації	Стабільно висока; зумовлена прозорістю судового розсуду та системністю правових позицій
Відповідність європейським стандартам	Формально задекларована; практична реалізація перебуває у стадії трансформації	Інституційно забезпечена; відповідає усталеним стандартам європейського конституціоналізму

підвищення ефективності реалізації принципу справедливості в Україні пов'язане передусім із розвитком методології судової аргументації та уніфікацією правозастосовної практики, а не з розширенням декларативного нормативного закріплення [2, с. 25; 8].

Висновки та перспективи. Проведене дослідження засвідчує, що принцип справедливості в праві України та Німеччини має спільну ціннісну основу, однак істотно відрізняється за рівнем нормативної формалізації та практичної реалізації. В українському правопорядку справедливість закріплена переважно імпліцитно та реалізується через судову практику, що зумовлює фрагментарність аргументації й обмежену передбачуваність правозастосування.

Натомість німецька модель характеризується високим рівнем інституціоналізації принципу справедливості, забезпеченим поєднанням конституційних положень, доктрини пропорційності та усталеної практики Федерального конституційного суду.

Статистично-аналітичні результати підтверджують, що рівень формалізації та алгоритмізації судової аргументації є ключовим чинником єдності судової практики та довіри до судової влади.

Перспективним напрямом подальших досліджень є поглиблений емпіричний аналіз застосування принципу справедливості в окремих галузях судочинства України з урахуванням європейського досвіду.

Список використаних джерел:

1. Міхайліна Т. В., Стаднік І. В. Справедливість як основоположний правовий принцип: історична еволюція та сучасне значення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Право*. 2025. Т. 1, № 90. С. 137-148.
2. Ніколенко Л. Реалізація принципу соціальної справедливості у судовому процесі. *Economics and Law*. 2025. Т. 75. № 4. С. 15-27. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2024.04.015>.
3. Огляд судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Oglyad_KAS_I_pivr_2023.pdf (дата звернення: 01.07.2025).
4. Шелевер Н. В. Принцип справедливості та його реалізація Конституційним Судом України під час здійснення правосуддя. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 86. 2020. С. 259-263.
5. Bock S. The German Code of Crimes Against International Law at twenty: overview and assessment of modern «German international criminal law». *Journal of International Criminal Justice*. 2023. Vol. 21. Is. 4. P. 793-813. DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqad041>.
6. Burchardt D. A behavioural approach to judicial independence. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*. 2025. Vol. 32. Is. 5–6. P. 552-579. DOI: <https://doi.org/10.1177/1023263X251363881>.
7. Lang A., Steiner T., Kremnitzer M. Proportionality analysis by the German Federal Constitutional Court. *Proportionality in Action: Comparative and Empirical Perspectives on the Judicial Practice*. Cambridge: Cambridge University Press. 2020. P. 22-133.
8. Lüders K., Wendel L., Reule S., et al. Verhältnismäßigkeit – Proportionality. An annotated dataset of GFCC decisions: data set. Zenodo, 2024. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10513684>.
9. Ostapenko H. The role of legal certainty principle in provision of access to justice in Ukraine in wartime. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. Vol. 20. P. 1-13. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-6.3-a000306>.